

Aanleiding tot dit boek was het aantreffen in het Oud-Archief van Den Helder van 28, overigens reeds eerder bekende, brieven uit de jaren 1599-1601 van Isaac le Maire aan Pieter Jansz. Ruygh, secretaris-notaris van Huisduinen, betreffende verwerving en bedijking van gronden door de eerstgenoemde.

Eind 1599 kocht Le Maire van de zwaar in de schulden stekende graaf Lamoraal van Egmont, tweede zoon (niet kleinzoon, zoals de schrijver meent) van de Egmont die in 1568 te Brussel het leven had moeten laten, de Oogduingronden ten zuidoosten van Huisduinen voor *f* 7000,—. Kort daarna koopt hij de bijbehorende tiendrechten, alsook dijken en aanwassen van de Nieuwlander polder voor *f* 8000,—. Le Maire begaf zich hiermee naast andere rijke stadsburgers op het terrein der grondspeculatie. De brieven, in extenso afgedrukt, handelen voornamelijk over een 'cleyne dyckagie', een proefbedijking van buitengronden bij de Oogduinen. De kosten van het complete project zouden naar schatting/4000,— bedragen; tot 1601 heeft Le Maire er circa *f* 1250,— in gestoken. Hij vond dit werk te duur betaald en toonde zich als eerste generatie van bedijkers beducht voor grote verliezen. Ook de bedijking van de Zijpe in 1597 bleek uit oogpunt van landaanwinning een mislukking; de meeste poldergrond bestond uit zand.

Niettemin was deze bedijking voor Le Maire een zaak van beperkt belang; vanaf 1602 vroegen veel grotere problemen zijn aandacht. Na zijn dood in 1624 zette een combinatie van nazaten het beheer voort, tot in 1789 alles werd verkocht aan Gecommitteerde Raden van Holland en Westfriesland voor *f* 60.000,—.

De 28 brieven worden gevolgd door 33 bijlagen over het grondbezit van Le Maire en zijn erven; het geheel is niet zonder belang voor de historische geografie van Noordholland. Voorts bevat het boek duidelijke plattegronden en uitvoerige registers. De typografische verzorging is uitstekend te noemen.

Aan de behandeling der grondzaken gaat een schets vooraf van Le Maire als koopman. Van grootste participant in de V.O.C. (uit Van Dillen, *Oudste Aandeelhoudersregister*, had de auteur kunnen weten dat Le Maire's eigen aandeel in 1602/85.000,— bedroeg) werd hij tot een wrokkig en taai tegenstander van het grote monopolie. De ontdekking in 1616 van Jacob le Maire's passage, de nieuwe doorvaart ten zuiden van Vuurland, betekende een late en duur gekochte genoegdoening voor deze uitzonderlijke man.

W. M. ZAPPEY

C. GERRETSON, *Moord of Recht*. Ingeleid en van aant. voorzien door M. v. D. BIJL en M. KOK. Uitgeverij 'In den Toren', Baarn, 1969. 102 blz. met 2 bijlagen.

In deze twee nagelaten studies - lezingen resp. gehouden op 23 oktober 1956 voor de 'Utrechtse Professorenkring' en op 17 februari 1958 voor de Geschiedkundige Vereniging 'Die Haghe' -, keert Gerretson zich tegen wat hij noemt de 'Staatse geschiedschrijving' over het proces Oldenbarnevelt, die eenzijdig en oppervlakkig concludeerde tot een gerechtelijke moord door onbetrouwbare, partijdige en wraakzuchtige rechters. Dit acht Gerretson ondenkbaar, althans hoogst ongeloofwaardig van een rechtbank, waarin niet minder dan vier vooraanstaande leden van de hoge gerechtshoven van Holland zitting hadden. Een dergelijke wandaad zou in strijd zijn met het Nederlandse volkskarakter. Gerretson wenst zijn onderzoek een zuiver strafrechtelijk karakter te geven. Indien de hedendaagse geschiedschrijver als het ware in hoger beroep zou moeten beoordelen of het vonnis over Oldenbarnevelt qua doodvonnis (want dit beslist over de beschuldiging van gerechtelijke moord) vernietigd of bevestigd zou moeten worden, zou hij de uitspraak van de lagere rechter (bedoeld is de speciale Generaliteitsrechtbank) aan de volgende vier punten dienen te toetsen:

1. De competentie der lagere rechters.
2. De in casu geldende strafwet.
3. De juistheid der procedure.
4. De bewezenheid der ten laste gelegde feiten, getoetst aan de wet.

Reeds in het begin van de eerste studie (door de bewerkers getiteld: 'Om de religie van de Staat'), constateert Gerretson dat de 24 rechters het vonnis van Oldenbarnevelt kennelijk gebaseerd hebben op het zgn. *crimen laesae majestatis*, te omschrijven als misdaad tegen de staat. Bewezen werd geacht dat de verdachte de religie - speciaal op te vatten als geloofsleer -, van de als soevereine Staat opgevatte Unie op ontoelaatbare wijze had aangetast. Oldenbarnevelt c.s. beweerden, met een beroep op art. XIII van de Unie van Utrecht, dat de religie van de afzonderlijke gewesten ter vrije beoordeling en beschikking der absoluut soevereine Staten der betrokken provincies stond. In een uitvoerig gedocumenteerd betoog komt Gerretson tot de conclusie dat dit artikel in 1618 praktisch niet meer gold blijkens de Instructie voor de Raad van State, die op 21 november 1583 unaniem door de Staten-Generaal te Dordrecht was aanvaard. Men besloot toen de interne veiligheid te waarborgen door de gemeenmaking van de gezamenlijke, bij uitsluiting te handhaven, gereformeerde confessie tot zaak der Unie te maken. Op grond van deze rechtspositie der Unie, die aan de hoofdverdachten bekend was en haar openlijke miskenning en aantasting in allerlei vormen (zoals b.v. het verzet tegen een nationale synode) door Oldenbarnevelt c.s., waren hun arrestatie, berechting en vonnissen, in het bijzonder die van Oldenbarnevelt, gewettigd.

In de tweede studie werkt Gerretson een stelling uit, die hij in de eerste al had geponeerd: de Unie was een bondsstaat en bezat als zodanig een eigen soevereiniteit. Hieruit volgt dat de Unie op de haar afgestane staatkundige gebieden - waaronder de defensie - rechtsmacht bezat en dus object kon zijn van gekrenkte majesteit. De Landsadvocaat had zich schuldig gemaakt aan het *crimen laesae majestatis* door diverse pogingen om het Staatse leger aan het muiten te brengen tegen zijn opperbevelhebber. Zo o.a. de befaamde 'Scherpe Resolutie' der Staten van Holland, die bij nader onderzoek geen rechtskracht blijkt te hebben gehad. Daardoor alleen al was hij schuldig, maar dan in de vorm van *perduellio*, intern hoogverraad, in het vonnis geformuleerd als 'generale perturbatie in den staat der landen zoo in 't Kerkelijk als 't Politijk', waardoor zodoende 'de Unie verbroken is'. Terecht, aldus Gerretson, hebben de rechters afgezien van een veroordeling wegens *proditio*, landverraad, de andere hoofdvorm van *crimen laesae majestatis*. Oldenbarnevelt was immers geen landverrader.

Het zal geen verbazing wekken, dat Gerretson tot de conclusie komt, dat de term gerechtelijke moord volkomen misplaatst is. 'Het harde recht is' volgens de schrijver 'tegenover de verdienstelijke grijsaard met waardeerbare verschoning toegepast'.

Deze twee studies hadden moeten uitgroeien tot een groter werk. Zou het Gerretson gegeven zijn geweest dit te voltooien, dan had hij wellicht zijn mening hier en daar herzien. Ik denk hierbij aan zijn eenzijdige, zij het opzettelijk gechargeerde aanvallen op de zog. Staatse geschiedschrijving (bij welk gilde historici als Schöffer of Delfos klakkeloos worden geïncorporeerd), waarbij gesuggereerd wordt dat de anti-Staatse geschiedschrijving (de 'Prinsgezinde'? Wie dat zijn, blijft in het duister), t.a.v. deze stof kritischer, objectiever, grondiger en vollediger zou zijn. Maar ook zo blijven zij een zeer belangrijke bijdrage tot een belangrijk probleem.

H. GERLACH

MICHEL CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700* (Werken op het gebied van de Geschiedenis en de Filologie). Universitaire Uitgaven, Leuven, 1968, xxxvi-624 blz., ingenaaid 750 BF.

Vooraleer deze recensie te schrijven heb ik deel IV van 'Flandria Nostra' er op nageslagen, waarin ruim 200 bladzijden gewijd worden aan de seculiere geestelijken, mannelijke en vrouwelijke religieuzen, met heel wat lezens- en wetenswaardige dingen over de kerkelijke instelling bij ons, over de groei en bloei van de kloosterorden. Tevergeefs zoekt men er echter naar gegevens omtrent het leven van de geestelijken, seculiere of reguliere. Niet minder teleurgesteld zal men wezen bij een peiling naar het godsdienstig leven van de gewone gelovige. Het kerkelijk leven wordt er teveel beperkt tot de top en tot de kloosterstructuren. De laatste decennia verwacht men terecht bij de geschiedschrijving evenwel nog iets anders. Men is immers meer het leven van de gewone man gaan bestuderen in zijn dagelijkse bedrijvigheid, hetzij als landbouwer, hetzij als ambachtsman. Een ander facet van zijn leven, dat veel meer dan vandaag de dag van betekenis was in zijn dagelijks gedoe, was zijn geloofsopvatting en geloofshouding. Deze geloofsopvatting is veelal moeilijk te achterhalen omdat zij voor de buitenstaander eerder kan verborgen blijven, terwijl de geloofshouding gemakkelijker uit de gewone gedragingen kan worden afgeleid. Het is de grote verdienste van het werk van M. Cloet dat het een bijdrage levert omtrent het geloofsleven en de geloofshouding, zowel van hen die dit geloofsleven bij de massa hebben verzorgd, begeleid en bevordert, nl. de parochiale geestelijken, als van hen die deze begeleiding is ten dele gevallen. Schrijver onderzocht de godsdienstige beleving en de evolutie hierin gedurende de 17e eeuw in de landelijke dekenij Tielt. Het was een zware opgave gezien de schaarse bronnen die ten dienste staan. Maar elke geboden mogelijkheid heeft hij weten te gebruiken om het religieuze bij de mens op te speuren en te ontdekken.

De auteur ontleedt in een eerste hoofdstuk de aangewende bronnen, met waardeoordeel. Dit hoofdstuk is van bijzonder belang om verdere zoekers en belangstellenden te helpen op hun exploratietocht. Gezien de dekanale verslagen uitzonderlijk belangrijk zijn bij de opzet van deze studie, wordt ook een hoofdstuk gewijd aan de opstellers ervan, nl. de landdekenen, die de visitatie verrichtten, waarbij deken De Mol een bevoorrechte plaats inneemt. Dit alles is nog slechts een onmisbare aanloop naar het doel.

Op de eerste plaats wordt gehandeld over de bezorgers of begeleiders van het geloofsleven bij het volk, nl. de pastoors en hun naaste medewerkers. Ruim 100 bladzijden worden gewijd aan de verscheidene facetten van hun leven: hun bestaansmogelijkheden, verstandelijke ontwikkeling, naleving van de celibaatsverplichting, menselijke verhoudingen, persoonlijk godsdienstig leven, dagelijkse bezigheden, drankmisbruik. Niets wordt hierbij uit het oog verloren. Gezien de gegevens nopens de onderpastoors schaarser zijn, beperken zij zich haast uitsluitend tot hun ambt en vernemen we niets over hun persoon. De ambtsvervulling en het zedelijk gedrag van de koster komt meer aan bod. Verder wordt een kort hoofdstuk gewijd aan de regulieren in de dekenij werkzaam.

De hoofdschotel blijft het godsdienstig en zedelijk leven bij de bevolking. Hieraan worden de hoofdstukken v, vi en vii gewijd. Dat godsdienstig leven spoort de auteur op zowel in het bijwonen van de misviering op zon- en feestdagen (waarbij een evolutie, door de omstandigheden in de hand gewerkt, naar meer getrouwheid valt waar te nemen), als in het naleven van de opgelegde rust op dezelfde dagen; rust, die over het algemeen trouw werd onderhouden op de zondagen, maar meer moeite kostte op de talrijke feestdagen. Bij het sacramenteel leven, wordt vooral de nadruk gelegd op het doopsel, de paasbiecht en paaskommunie; beide laatste kenden slechts weinig verzuimers. Wat voorafgaat